

ОБ'ЄКТИВНІ ПРОЯВИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ КОРУПЦІЇ

У статті проаналізовано прояви корупції в місцях обмеження і позбавлення волі, які безпосередньо залежать від умов виконання покарання. Особлива увага приділяється критичному аналізу залежності характеру в'язничного ринку, а також заходів домінування в місці позбавлення волі неофіційної дисципліни над офіційною з рівнем і масштабами пенітенціарної корупції.

Ключові слова: *в'язничний ринок, злочинний світ, корупційне заступництво, пенітенціарна злочинність, професійна злочинність, реформа кримінально-виконавчої системи.*

В статье проанализированы проявления коррупции в местах ограничения и лишения свободы, которые напрямую зависят от условий исполнения наказания. Особое внимание уделяется критическому анализу зависимости характера тюремного рынка, а также мер доминирования в месте лишения свободы неофициальной дисциплины над официальной с уровнем и масштабами пенитенциарной коррупции.

Ключевые слова: *тюремный рынок, преступный мир, коррупционное покровительство, пенитенциарная преступность, профессиональная преступность, реформа уголовно-исполнительной системы.*

The article analyzes manifestation of corruption in places of custodial restraint and prisons which directly correlate with conditions of execution of sentence. Particular attention is attributed to critical analysis of the dependency of the nature of prison market as well as of the degree of domination of non-official discipline over official one in the prison with a level and size of penitentiary corruption.

Key words: *prison market, criminal world, corruptive patronage, penitentiary criminal activity professional criminal activity, reform of penal system.*

Вступ. У зв'язку з тим, що стандарти функціонування установ виконання покарань концептуально не змінювалися протягом останніх 75 років, 10 лютого 2016 р. Міністерством юстиції України на спільній колегії Міністерства внутрішніх справ України та Мін'юсту було презентовано майбутню реформу пенітенціарної системи. На продовження розпочатого реформування вже 18 травня 2016 р. на засіданні Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) Мін'юстом презентовано нову модель реформування Державної кримінально-виконавчої служби та прийнято рішення про ліквідацію Державної пенітенціарної служби. Вже 13 вересня 2017 р. урядовим розпорядженням № 654-р було схвалено Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, метою якої є подальше реформування пенітенціарної системи України для беззаперечного дотримання прав людини та громадянина і гуманізації кримінального виконавчого механізму, встановлення відповідності між завданнями та функціями таких органів з одного боку, структурою та їх чисельністю з іншого боку та фінансовим забезпеченням – з третього, оскільки система протягом років незалежності фінансувалась у розмірі 40% потреби.

Слід звернути увагу на те, що розпочата у 2016 р. реформа пенітенціарної системи України вже була комплексно розкритикована багатьма українськими вченими [1, с. 245–248], котрі вказували на її непослідовність, невваженість та несправедливість. Професор І.Г. Богатирьов наголошує на тому, що вказана реформа спричинила кризу пенітенціарної системи держави, чому сприяли такі чинники:

1) відсутність програм поетапного переходу пенітенціарної системи від самостійності до юрисдикції Мін'юсту, на задоволення політичної необхідності у супереч законам логіки;

2) призначення останніми роками на керівні посади пенітенціарної системи фахівців, не компетентних в діяльності органів і установ виконання покарання;

3) культивування низки корупційних схем призначення та перепризначення персоналу пенітенціарної системи (у зв'язку із винесенням Мініюстом попередження для персоналу цієї системи про звільнення) тощо [2, с. 165].

При цьому не викликає сумнівів, що найважливішим аспектом, з урахуванням якого повинна здійснюватися реформа кримінально-виконавчої системи України, є корупція та її паразитарний вплив на кримінально-виконавчу систему, на що ми вже частково раніше звертали увагу [3].

Питання встановлення сутності пенітенціарної корупції та виявлення її об'єктивних проявів вже певним чином розглядалось багатьма українськими вченими, зокрема О.Д. Березою, І.Г. Богатирьовим, А.П. Гелем, О.Г. Колбом, В.О. Корчинським, Я.О. Ліховицьким, К.В. Муравйовим, С.А. Шалгуновою, Н.В. Шинкаренком, І.С. Яковець та іншими. Не применшуючи наукової цінності вже опублікованих досліджень з означеного питання, зауважимо, що часткова реконцептуалізація державної політики запобігання корупції останніх років, характер здійснення реформи кримінально-виконавчої системи та її невтішні результати в площині запобігання корупції сукупно актуалізують потребу у комплексному перегляді питання специфіки та характерних проявів пенітенціарної корупції, на подолання яких має бути спрямоване кримінально-виконавче законодавство.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних проявів корупції в установах виконання покарання та з'ясування сутності пенітенціарної корупції.

Результати дослідження. Корупція – це найдавніший супутник людського суспільства, який цілком ймовірно виник у первісному суспільстві, а саме в епоху родоплемінної організації суспільства та становлення відповідної (родоплемінної) влади. На сьогодні вважаємо доцільним під поняттям «корупція» розуміти девіантне (у юридичному та/або соціальному контексті) діяння, здійснюване щоразу, коли людина, маючи владу та володіючи реальним впливом (як наслідок займаної нею посади у публічній або муніципальній службі або ж виконання особливої ролі у житті суспільства), зловживає цією владою та впливом в обмін на предмети та/або послуги, що задовольняють її приватний інтерес або ж інтерес окремих груп людей, які перебувають під її неправомірним заступництвом.

Наголосимо на тому, що наявність корупції у сучасній державі вченими традиційно розглядається як «симптом», котрий вказує на те, що «щось пішло не так в управлінні державою». Насамперед ідеться про те, що інститути, які покликані регулювати взаємовідносини між громадянином і державою, натомість використовуються корупціонерами для особистого збагачення [4, с. 9]. Тому протидія корупції завжди спрямована на пряме чи опосередковане вдосконалення практики управління державою, скорочення рівня ураження корупцією держави як системи. Водночас занепокоєння академічних кіл та міжнародної спільноти викликає не стільки те, що чиновник у віддаленому від цивілізації містечку видає (взаємін на корупційну вигоду) дозвіл на будівництво котеджного міста у заповідній зоні, скільки те, що ця (в масштабах країни) незначна «пробойна» буде здатною в перспективі «потопити» не лише державу, сусідні держави та континент, але і всю цивілізацію на нашій планеті.

Зламавши державу як систему, корупція стає здатною паразитувати практично у всіх процесах, що відбуваються як в державі, так і на міжнародному рівні. Закріплюючи свої позиції у державі як в системі за допомогою купівлі-продажу посад на всіх рівнях (також і в антикорупційних відомствах, що не є якоюсь таємницею), це явище стає тим, що здатне небезпідставно сказати: «Держава – це я» та діяти немов диктатор. Слід зауважити, що одвічна деспотія та диктатура корупції є специфічним відображенням людської природи: сама корупція обумовлюється психофізіологічною природою, її експансія і панування в державі як системі забезпечується тим, що ми називаємо «людськими слабкостями», котрі нами керують – користолюбство та жадоба до швидкого результату за менших витрат енергії. Саме тому, розширюючи перед собою нові можливості та горизонти життєдіяльності, людина неодмінно привносить у нові сфери життєдіяльності також і владу корупції. Не буде винятком із цього правила і сфера виконання кримінального покарання, в межах якої є *пенітенціарна корупція* – корупційні діяння, що вчиняються засудженими до обмеження чи позбавлення волі з одного боку, та повноважним співробітником установи виконання покарання – з іншого.

У контексті викладеного зауважимо, що особливості злочинності у сфері виконання кримінального покарання, як зазначає професор М.Ф. Костюк, визначаються специфікою кримі-

нально-виконавчої системи, контингентом засуджених, котрі утримуються у різних виправних установах, наявністю формальних і неформальних відносин між ними, а також деякими іншими факторами [5, с. 150]. Однак не слід забувати, що реальної кількості злочинних діянь, скоєних на території місць позбавлення волі, ніхто не знає. Винятком з цього правила, на думку провідного криминолога професора О.П. Грібунова та Є.С. Качурової, хіба що можуть бути випадки скоєння тяжких злочинів, «коли неможливо приховати наслідків» [6, с. 7]. Водночас, як ми вже раніше відзначали [7, с. 4002], рівень корупційних злочинів взагалі неможливо визначити та, говорячи про певний стан корупції у державі, в окремому державному органі або в окремій сфері діяльності, вченими мається на увазі лише приблизний рівень паразитарного впливу корупції на суспільні відносини у відповідному масштабі.

До речі, як це не парадоксально, але надзвичайно високим рівнем латентності корупція характеризується саме в установах виконання покарання [8, с. 94–95], хоча власне в умовах ізоляції засуджених від законослухняного суспільства прояви корупції помітні найбільше. Очевидність пенітенціарної корупції обумовлюється особливим характером об'єктивної сторони життєдіяльності осіб, які відбувають покарання, що спостерігається у рафінованому вигляді. За таких обставин «чистота» об'єктивної сторони життєдіяльності зазначеної категорії осіб визначена тим, що в умовах відбування покарання відсутні множинні чинники, що негативно впливають на широту практичної можливості фіксації стану корупції у суспільстві, поведінки певних осіб, які вчиняють корупційні злочини (ці фактори дозволяють приховати корупційну поведінку або ж розмити її дійсні масштаби). Тобто особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, вимушено перебувають під пильною увагою повноважних суб'єктів влади (живуть немов на долоні), а відповідно, досить помітними будуть і самі прояви, масштаби пенітенціарної корупції.

Слід зазначити, що особливий характер об'єктивної сторони життєдіяльності осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, окреслюють такі чинники:

1) характер *внутрішнього та зовнішнього в'язничного ринку*, що безпосередньо свідчить про показник корумпованості відповідних співробітників місць позбавлення волі. При цьому зазначимо, що внутрішній та зовнішній в'язничний ринок у цьому контексті характеризується за такими ознаками:

- об'ємом операцій з купівлі-продажу сировини для виготовлення наркотичних засобів і спиртних напоїв;

- інтенсивністю й обсягами обороту наркотичних, психотропних речовин, спиртних напоїв, зброї, порнографічної продукції, мобільних телефонів та інших предметів, виключених з цивільного обігу в рамках кримінально-виконавчого правового режиму;

- наявністю практичної можливості (насамперед як наслідок домовленості зі співробітниками установи виконання покарання) для проведення азартних ігор, їх обсяги, частота тощо;

2) масштаб домінування в місці позбавлення волі неофіційної дисципліни над офіційною. В означеному контексті мається на увазі фактор обов'язковості для осіб, які відбувають покарання, джерела дисципліни, котрій вони підпорядковані, зокрема те, які правила поведінки в умовах відбування покарання ув'язнені вважають найважливішими, і які правила в практичній дійсності виконуються ними в якості пріоритетних – офіційні правила внутрішнього розпорядку виправних установ або ж правила поведінки, що продиктовані «законами» в'язничного злочинного світу. Таким чином, у випадках, коли «закони» в'язничного злочинного світу виявляються домінуючими над офіційними правилами поведінки, або ж злочинні правила мають достатню широту виконання (на підставі санкціонування їх та їх меж дії співробітниками установи виконання покарання), можна говорити про те, що у відповідній виправній установі є високий рівень корупції, а масштаб цього рівня буде прямо залежати від фактору домінування злочинного над правомірним у цій установі. Викладені обставини є цілком логічними з огляду на такі чинники:

- ухилення засуджених від виконання правил внутрішнього розпорядку виправних установ (відмова від виконання законної вимоги, коли вона суперечить злочинному в'язничному «закону»), вчинення ними злочинів, некараність їх за такі діяння, як правило, можливі лише між «корупційними партнерами», що «покривають» і захищають один одного, допомагають один одному. Рівнозначною цьому буде також практика вибіркової законності впливу співробітників виправних установ на ув'язнених (наприклад, від одних засуджених не вимагається чи менше вимагається обов'язкове дотримання офіційних правил поведінки, тоді як від інших засуджених вимагається суворе дотримання вказаних правил поведінки), а також корупційне заступництво, надання неправомірних привілеїв (захист співробітниками виправних установ окремих ув'яз-

нених або ж їх груп, зокрема, гарантування владного функціонування внутрішніх в'язничних угруповань, що окрім іншого виявляється у діяльному забезпеченні здійснення «в'язничного правосуддя» главами угруповань, функціонування «шкіл» для ув'язнених, в яких їх навчають навичкам професійних злочинців тощо);

– певний масштаб свавілля пенітенціарної злочинності (масштаб свавілля для співробітників установ виконання покарання, втягнутих у корупцію, вважається «допустимим» до тих пір, поки це свавілля не надасть засудженим таку владу, за допомогою якої вони будуть диктувати умови корупційних відносин), зокрема відкритість та інтенсивність функціонування внутрішнього й зовнішнього в'язничного ринку обумовлює такі в'язничні умови, в яких можливою буде корупція, а також зростання важливості корумпованих співробітників виправних установ, що володіють можливістю оптимізувати функціонування в'язничного ринку, надаючи «вікна» для потоків на цей ринок (також і з цього ринку) відповідної сировини, товарів і послуг, а також безпосередньо здійснюючи рух відповідних об'єктів.

Аналізуючи масштаби та глибину означеної проблеми, слід погодитися з кримінологом Р.А. Татаріновим у тому, що злочини, пов'язані зі вступом співробітників в неслужбові зв'язки із засудженими (їх близькими) з доставки для них за матеріальну винагороду заборонених до використання у виправних установах предметів (наркотиків, стільникових телефонів, алкоголю тощо), є «найбільш злободенними корупційними складами злочинів, що здійснюються в кримінально-виконавчій системі» [9, с. 462].

Таким чином, латентність пенітенціарної корупції вкрай умовна і в практичному сенсі забезпечується такими факторами:

– тісним співробітництвом, що передбачає збереження цієї співпраці (унікнення її розкриття), з одного боку, осіб, які відбувають покарання, незалежно від того, яким чином вони залучені в корупційний процес, а з іншого боку, – співробітниками виправних установ, котрі безпосередньо або ж опосередковано мають корупційні відносини із засудженими;

– небажанням осіб, які відбувають покарання (насамперед тих, що не залучені в корупційні відносини) інформувати антикорупційні державні органи про факти пенітенціарної корупції, що ними спостерігаються;

– ігноруванням співробітниками, що не перебувають будь-яким чином у відповідних корупційних відносинах, обов'язку інформувати антикорупційні державні органи про прояви пенітенціарної корупції, що ними фактично помічаються;

– неналежним здійсненням відповідної контрольно-наглядової діяльності з протидії корупції в установах виконання покарання (що також вказує на рівень залученості в пенітенціарну корупцію відповідних контрольних та наглядових державних органів).

Утім, розглядаючи проблему латентності пенітенціарної корупції в ширшому контексті, слід визнати, що вона забезпечується, насамперед, самим суспільством, для якого факт корумпованості кримінально-виконавчої системи зовсім не є якоюсь таємницею (також, як і рівень корупції, наприклад, в освітніх і медичних установах). Тут суспільство робить вигляд, що не помічає високого рівня стану корупції в установах виконання покарання, а співробітники цих установ (перебуваючи під заступництвом своїх керівників), вступають в корупційні відносини з особами, які відбувають покарання, вдаючи, що їх поведінка нібито залишається непоміченою.

Отже, вказуючи на ту обставину, що одним із найнегативніших наслідків корупції в державі є те, що нею уражені самі органи, які повинні запобігати її поширенню [10, с. 209], слід зробити акцент також і на тому, що особливо негативними наслідками корупції є те, що нею уражені державні органи, що створені та діють з метою забезпечування виконання покарання, зокрема, за вчинення корупційних злочинів. На цю обставину частково звертає увагу і російський кримінолог А.С. Морозов, вказуючи на те, що особливість корупційних правопорушень, вчинених співробітниками кримінально-виконавчої системи, полягає в «підриві превентивної складової кримінальних покарань, розмиванні сенсу «підготовчої» діяльності цілої плеяди органів державної влади щодо розшуку та затримання осіб, котрі вчинили злочини, доведення їх вини тощо» [11, с. 53]. За цих обставин, як уже зазначалося, не слід також ігнорувати той факт, що особливо негативні наслідки пенітенціарної корупції є можливими також тому, що громадянське суспільство самоусувається від участі в процесі протидії окресленому явищу. Аналогічної думки дотримується також і білоруський дослідник А.В. Гладков, підкреслюючи, що саме активне громадянське суспільство є важливим елементом боротьби з корупцією, хоча це завдання не завжди просто вирішити в будь-якій країні світу [12, с. 65].

Висновки. Пенітенціарна корупція характеризується опосередкованим об'єктивним проявом, рівень якого можна встановити з огляду на елементи характеристики фактичних умов відбування покарання засудженими. Це, зокрема, такі елементи:

- характер внутрішнього та зовнішнього в'язничного ринку;
- масштаб домінування в місці позбавлення волі неофіційної дисципліни над офіційною.

Саме на ці фактори, а також на формування стратегії запобігання корупції має звертатись найбільша увага у процесі дослідження рівня корупції в установах відбування покарання.

Зрозуміло, що у теоретичному вимірі рівень та масштаб свавілля пенітенціарної злочинності в установах виконання покарання не є абсолютною величиною масштабу пенітенціарної корупції, адже, у цьому разі не враховуються відповідні *похибки*, до яких ми віднесемо такі:

- об'єктивна унеможливленість адміністрації виконання покарання запобігати пенітенціарній злочинності (тобто певний масштаб свавілля злочинності, що не породжений корупційним чинником);

- об'єктивний непрофесіоналізм (халатність) співробітників установ виконання покарань, результатом якого є існування пенітенціарної злочинності (певний масштаб свавілля злочинності, що обумовлений неналежним, виконанням посадових обов'язків).

Утім, у практичному вимірі вказані *похибки* не слід переоцінювати з огляду на такі фактори:

- адміністрації установ виконання покарання мають увесь комплекс засобів для контролювання засуджених, запобігаючи таким чином вчиненню ними злочинів (не використання ними цих засобів є підставою для сумнівів у добросовісності відповідних посадових осіб та у їх нетолерантному ставленні до корупції);

- пенітенціарні злочини «промислового» характеру, що вчиняються в установах виконання покарань систематично (функціонування в'язничного ринку; функціонування «школи», в якій навчаються злочинному промислу майбутні професійні злочинці; функціонування інститутів в'язничної злочинної влади тощо) об'єктивно не можуть бути непоміченими співробітниками установ виконання покарання;

- співробітники установ виконання покарань набувають відповідного статусу на конкурсній основі, підлягають постійному контролю та нагляду тощо, тому неухважність чи халатність одного співробітника установи виконання покарання, результатом якої є свавілля пенітенціарної злочинності, є, як правило, прикриттям активної корупційної діяльності та насправді вказує на системний характер пенітенціарної корупції.

Подяка. Автор висловлює глибоку вдячність усім науковцям, праці яких стали «відправною точкою» для написання цієї статті.

Список використаних джерел:

1. Муравйов К.В. Удосконалення системи управління органами й установами виконання покарань. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 12. С. 244–248.
2. Богатирьов І.Г. Криза пенітенціарної реформи в Україні: причини та шляхи їх вирішення. Право і суспільство. 2016. № 4, Ч. 1. С. 161–166.
3. Гладкий В.В. Долгосрочные перспективы преобразований в Украине в свете антикоррупционной политики. Юридичні науки: проблеми та перспективи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 19–20 трав. 2017 р.): у 2-х ч. Херсон: Гельветика, 2017. Ч. 2. С. 50–53. DOI: 10.5281/zenodo.575875.
4. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 280 p. DOI: 10.1017/CBO9781139175098.
5. Костюк М.Ф. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступностью в исправительных учреждениях: дис. ... ддокт. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2000. 463 с.
6. Грибунов О.П., Качурова Е.С. Предупреждение и расследование насильственных преступлений, совершаемых в местах лишения свободы: учеб. пособ. Иркутск: ФГКОУ ВПО «ВСИ МВД России», 2013. 44 с.
7. Гладкий В.В. Проявления коррупции в Восточной Европе. Trajektoriâ Nauki. Path of Science. 2018. № 1. С. 4001–4012. DOI: 10.22178/pos.30-5.
8. Соловйов В.М., Береза О.Д. Сучасний стан та особливості корупційних проявів у правоохоронних органах України. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. 2012. № 3. С. 90–97.

9. Татаринов Р.А. Проблемы оперативно-розыскного документирования мелкого взяточничества в уголовно-исполнительной системе. Человек: преступление и наказание. 2017. Т. 25(1-4), № 3. С. 461–465.

10. Шинкаренко Н.В. Адміністративно-правовий механізм запобігання корупції в органах поліції. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. № 4(75). С. 209–215.

11. Морозов А.С. Способы противодействия коррупционным правонарушениям, совершаемым сотрудниками уголовно-исполнительной системы. Вестник Кузбасского института. 2017. № 3(32). С. 51–60.

12. Гладков А.В. Меры предупреждения формирования личности преступника коррупционной направленности. Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. 2017. № 1(41). С. 64–71.

УДК 343.3

ДАНИЛЬЧЕНКО Ю.Б.

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ

Стаття присвячена окресленню та конкретизації основних (базових) загальносоціальних заходів протидії тероризму. Акцентовано увагу на необхідності підвищення ефективності функціонування загальнодержавної системи протидії терористичній діяльності, здійсненні заходів, спрямованих на убезпечення об'єктів від можливих терористичних посягань.

Ключові слова: протидія тероризму, загальносоціальні заходи, політичні, економічні, ідеологічні заходи, стратегічна основа, культурна спадщина.

В статье очерчены и конкретизированы основные (базовые) общесоциальные меры противодействия терроризму. Акцентируется внимание на необходимости повышения эффективности функционирования общегосударственной системы противодействия террористической деятельности, реализации мер, направленных на обеспечение безопасности объектов от возможных террористических посягательств.

Ключевые слова: противодействие терроризму, общесоциальные меры, политические, экономические, идеологические меры, стратегическая основа, культурное наследие.

The article outlines and concretizes the basic (basic) general social measures to counter terrorism. Attention is focused on the need to increase the effectiveness of the functioning of the national system for countering terrorist activities, implementing measures aimed at ensuring the security of facilities against possible terrorist attacks.

Key words: counteraction to terrorism, general social measures, political, economic, ideological measures, strategic basis, cultural heritage.

Вступ. Сучасний розвиток українського суспільства характеризується як позитивними процесами реформації різних сторін суспільних відносин, так і негативними кризовими явищами та потрясіннями, що згубно впливають на життєдіяльність суспільства та забезпечення прав і свобод громадян.

© ДАНИЛЬЧЕНКО Ю.Б. – кандидат юридичних наук, прокурор Харківської області